

По-друге, серед основних детермінант оптимізації забезпечення безпеки духовної сфери в сучасному українському соціумі виступають виховання і освіта. Вони утворюють ті трансляційні канали, через які духовні надбання стають здобутками індивіда. Вони є провідником духовності в суспільстві і потребують постійної оптимізації з метою запобігання духовного занепаду особи та соціуму. Важливо зрозуміти, оберігати та розвивати духовність українського суспільства та національної державності. Бо сильна духовність виступає гарантом безпеки суспільства. Тому безпека самої духовності є однією з функцій держави.

По-третє, духовності не можна навчити, вона формується самим індивідом в процесі діяльності. Безпека духовності залежить від самої людини, детермінанти оптимізації хоча і потужно, але лише впливають на її формування. В сучасних умовах система безпеки духовної сфери виступає показником якості суспільства. Чим ефективніше забезпечення такої безпеки, тим кращі результати одержує держава та суспільство у своєму розвитку.

Перспективи подальших наукових досліджень: аналіз та систематизація небезпек духовної сфери життя суспільства; сутність загрози духовних небезпек; напрямки еволюції системи безпеки духовної сфери; суспільний, державний, регіональний і глобальний рівні духовної безпеки.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Вислова А.Д. Формирование толерантной личности – стратегическая задача образования // Социально-гуманитарные знания: Научно-образовательное издание. – 2008. – № 4. – С. 152-162.
2. Гамрецький І. Толерантність і духовні безпека молоді / І. Гамрецький // Рідна школа. – 2005. – №4. – С. 26-28.
3. Корецька А. Духовність особи в умовах трансформації українського суспільства / А. Корецька // Вища освіта України. – 2002. – №4. – С. 108-113.
4. Кремень В. Г. Формування особистості в умовах розвитку української державності / В. Г. Кремень // Освіта. – 2 грудня – 5 січня 2000 р. – № 60-61. – С. 3.
5. Панченко Л.М. Взаємовплив цінностей і трансформаційних процесів соціуму / Л. М. Панченко // Вища освіта України: Теоретичний та науково-методичний часопис. – Київ, 2003. – №4 (додаток). – С. 59-65.
6. Тонконогов А.В. Образовательные и научные учреждения в системе обеспечения духовной безопасности российского общества / А.В. Тонконогов // Право и образование: науч. журн. – М.: Изд-во Современ. гуманитар. ун-та. – 2010. – № 1. – С. 50-55.
7. Ушинский К.Д. Педагогическая антропология. Собр. соч. в 10 тт. / К.Д. Ушинский. – М.; Л.: Изд-во АПН, 1950. – Т. 10. – 1950. – 666 с.

SUMMARY

The article is dedicated to the problem of creation of the effective system of providing of safety of Ukrainian society in the context of its spiritual sphere. Such determinants of optimization of safety as education and upbringing are analysed. It is marked that organic part of system society safety forming is development of every individual as social unit.

Е. А. АНДРЕЄВ

СОЦІАЛЬНО-ФІЛОСОФСЬКІ ОСНОВИ ФОРМУВАННЯ МУЗИЧНОЇ СУБКУЛЬТУРИ

Проблема музичної субкультури як соціального феномену є відносно новою темою для філософського аналізу, хоча пропедевтично її введення в коло соціально-філософських питань підготували багато факторів. По-перше, слід зазначити напрацювання таких приватних наук як соціологія, культурологія, історія, психологія, педагогіка, етика та ін., що проявляють, особливо останнім часом, інтерес до даної проблематики. По-друге, слід звернути увагу і на серйозне відставання, якщо не відсутність, осмислення феномену музичної субкультури у вітчизняній філософській науці, яка довгий час взагалі не визнавала такого поняття як «субкультура» і

пов'язувала незвичні уявлення про норму поведінки молоді або з девіантною поведінкою, що провокується стадією «загнивання» капіталістичного суспільства, або з прогресивними політичними рухами протесту і боротьбою молоді за свої права. В той же час на Заході дослідження феномену музичної субкультури почалися ще в першій половині ХХ століття. По-третє, раніше зроблені припущення дослідників, що феномен музичної субкультури є скороминущим історичним курйозом, і що з часом цього феномену не стане, вже давно залишилися в минулому. Феномен музичної субкультури, хочемо ми того чи ні, увійшов до нашого життя і зайняв своє місце в структурі соціальної системи. Тому аналіз цього феномену набуває світоглядної актуальності, яка диктується необхідністю вироблення адекватного відношення стосовно музичної субкультури і врахування її як чинника сучасного розвитку суспільства.

Метою даної статті є з'ясування соціально-філософського аспекту формування феномена музичної субкультури.

До середини ХХ століття наука як соціокультурна складова в строгому сенсі слова діяла відокремлено, цілеспрямовано, не обслуговуючи інтереси, потреби і запити індустрії. Перманентна утилізація знань знадобилася енергоємному машинному виробництву задля його ефективного функціонування лише коли в 50-ті рр. ХХ в. виникли гострі суспільні потреби у ньому. Саме тоді наука і техніка створили потужний «симбіоз», прогресивний розвиток якого наклав відбиток на соціокультурну сферу і отримав назву «науково-технічної революції».

З розгортанням НТР почалася штучно-технологічна ера, яка замінює людині її природне середовище проживання артефактами – рукотворним середовищем. Все це незабаром призвело до етапу індустріальної розвиненості суспільства і спричинило собою серйозні зміни. Перш за все, людська діяльність виявилася індустріально-технологічно опосередкованою; причому кількість технічних засобів на даний час з надлишком перевищує число відомих видів рослин.

Окрім того, з'явилася можливість практично все фабрикувати, тобто створювати за задалегідь заданими параметрами та властивостями. Це стало корінною відзнакою світу артефактів від світу природного оточення, створеного природою, оскільки з появою можливості фабрикування в минуле відійшла унікальність, індивідуальність: спочатку в предметах-артефактах, а потім і в людях.

Фабрикування «предметів» в добу індустріально-розвинених суспільств дозволило фабрикувати і події, а також створювати стереотипи. Це, в свою чергу, обернулося розчиненням «героїчного», а також самих раніше можливих потенційних героїв в масі шаблонного, стереотипного, «людського», побутового, масового. Мірилом повноти персонального втілення, що забезпечує індивіду рух від можливості до дійсності, став буттєвий процес. А такі модуси екзистенції як почуття провини, страх, вибір, відчай, порятунок, ставлення до смерті, любов та ін., виявилися онтологічними в якості елементів, відчутних структур буття на рівні міжособистісного спілкування, що в свою чергу перемістило ціннісний нерв самосвідомості життя в проміжок між «народженням» і «смертю». Останньою ж інстанцією для кожного став не божеський і не людський, а власний суд.

Формування індустріально-розвиненого суспільства супроводжувалося об'єктивними явищами технізації, урбанізації, бюрократизації, що доводили природні функції соціуму до автоматизму і підсилювали духовну залежність, відчуження людини. Індустріалізація, поклавши кінець століттю героїв і початок століттю людей, максимально втягнула людину в універсалізоване життя спільноти. Масове суспільство як характеристика індустріально-розвиненої цивілізації уніфікувало соціальне життя, підготувало людині не тільки стандартизоване, однакове існування, але й одноманітну сутність. В результаті людина змушена табувати своє Я, щоб не втратити тотожність з самою собою в умовах масового суспільства і відповідної йому культури. А щоб людина не билася над одвічними екзистенційними питаннями про те, що є людина і яке її призначення, масове суспільство, сутність якого можна виразити одним словом «миттєвість», підготувала їй стандартизовані відповіді на них.

Конституювання масового суспільства збіглося з початком НТР і прийшлося на 50-ті рр. ХХ сторіччя. На цей же час довелось і конституювання феномену музичної субкультури.

З перших кроків музичну субкультуру відрізняє її незалученість до базової культури суспільства. А оскільки базовою культурою в той час ставала масова культура, то музична субкультура не залучалася саме до неї. При цьому незалученість, разом з одночасним бажанням

привернути до себе увагу оточуючих, обертається дивним з'єднанням, «симбіозом» епатажних, ескапістських і протестних форм даної субкультури. Ці форми надають можливість музичній субкультурі виконувати роль своєрідного компенсаторного механізму, вирішального завдання протипотужному нівелюючому тиску масової культури і проявитися як своєрідна захисна реакція культури від самознищення, один з механізмів культури до самозбереження. Адже ще з часів Миколи Яковича Данилевського мислителі відзначали, що однаковість, шаблонність культури згубна для всього людства. На підтвердження даної думки ми наведемо дві віддалені одна від одної більше ніж на сторіччя цитати; одна належить М.Я. Данилевському, інша – Л.М. Гумільову.

М.Я. Данилевський писав: «... загальнолюдського не тільки немає в дійсності, але і бажати бути їм – значить задовольнятися загальним місцем, безбарвністю, відсутністю оригінальності – одним словом, задовольнятися неможливою неповнотою. Інша річ – вселюдське, яке треба відрізнити від загальнолюдського». [1, с.103]

Згідно Л.М. Гумільову, культурна строкатість – оптимальна форма існування людства: «Адже неможливо уявити собі, що на Землі буде одна порода дерев, або тільки одна порода тварин. Біосфера завжди буде багатшарова, різноманітна і в цьому тільки різноманітти сила. Те ж відноситься і до культури». [2, с. 254]

Л.М. Гумільов, як і М.Я. Данилевський, відштовхується у своїх міркуваннях від біологічного закону, згідно з яким запорукою виживання живих істот є видове різноманіття; однаковість, навпаки, веде до вимирання. Екстраполяція біологічного закону на соціокультурну сферу призводить до висновку про життєву необхідність культурного різноманіття.

Розвиток індустріалізації дав життя явищу масової культури, основною вимогою якого стала саме однаковість, що загрожує культурі вимиранням. Тому тут в якості гіпотези ми висуваємо положення про те, що культурною був знайдений своєрідний механізм самозбереження, відходу від згубної однаковості масової культури. Ми не стверджуємо, що даний механізм є єдиним, але відзначаємо лише те, що протягом усього часу існування музичної субкультури вона ніколи не вписувалася в масову культуру. І на підтвердження сказаного наведемо наступні доводи:

- різні музичні субкультури, незважаючи на перманентні спроби масової культури втягнути їх у свою сферу, зберігають свій «контр» статус. Як тільки та чи інша конкретна музична субкультура починає рух назустріч масовій культурі, вона розпадається і припиняє своє існування як субкультура, стає поглиненою масовою культурою;

- музичні субкультури «закриті» для і від зовнішнього світу, езотеричні; в той час як масова культура «відкрита» і, більш того, агресивна: важко бути в стороні від неї, коли вона скрізь і всеохоплююча;

- оскільки музичні субкультури об'єднують основним чином учнівську молодь з різним освітнім рівнем, то ці субкультури розрізняються за своєю спрямованістю; навпаки, масова культура одноманітна і навмисно занижує вимоги до освітнього рівня її споживачів.

Зазначені тут відмінності масової культури та музичної субкультури дають нам підставу казати, що остання «випадає» з-під влади першої та є їй, хоча й не дуже значною, але певного роду протипотужою.

Як ми зазначали вище, конституювання масового суспільства прийшлося на 50-ті рр. ХХ сторіччя. Приблизно в той же час Д. Белл, характеризуючи стан американського суспільства, почав казати про постіндустріалізм, заклавши тим самим основу теорії постіндустріального суспільства. Якщо в той час для Белла постіндустріалізм, як результат технізації праці, зв'язувався з прогресом, економічним зростанням і підвищенням добробуту, то до кінця 60-х рр. до його відмінних рис відносять масове розповсюдження творчої, інтелектуальної праці, якісно зрослий обсяг і значення наукового знання та інформації (а також і електронних засобів її використання і розповсюдження), розвиток засобів комунікації, переважання в структурі економіки сфери послуг, науки, освіти, культури над промисловістю та сільським господарством. [3]

Спроби різних дослідників знайти точне визначення сучасному стану подібних суспільств призвели до широкого спектру епітетів, які або виділяли одну із сторін суспільств: «надіндустріальна цивілізація» (Тоффлер), «наукове суспільство» (М. Понятовський), «телематичне суспільство» (Д. Мартін), «технотронне суспільство» (З. Бжезинський), «інформаційне суспільство» (Д. Белл); або за допомогою приставки «пост» підкреслювали завершення, кінець чого-небудь: «постбуржуазне суспільство» (Дж. Ліхтхайм), «посткапіталістичне» (Р. Дарендорф),

«постмодерністське» (А. Етціоні), «постцивілізаційне» (К. Боулдінг), «постекономічне» (Г. Кан), «постпротестантське» (С. Алстром), «постісторичне» (Р. Сейденберг), «постнафтове» (Р. Барнет) та ін. Подібний термінологічний надлишок відображає стадію становлення суспільств подібного типу, в силу чого у теоретиків в повній мірі ще не склався їх образ.

Для філософського узагальнення всієї сукупності змін у суспільстві другої половини ХХ – початку ХХІ століття перша група термінів, що абсолютизують певну сторону цих товариств (як правило, науково-технічну складову), не може бути прийнятною. Доки не знайдений більш змістовний термін, найбільш відповідним, з нашої точки зору, виявляється той, в якому використана приставка «пост» в сполученні з назвою попереднього історичного періоду «Новий час», а саме «постмодернізм». У даному терміні приставка «пост» відображає завершеність не тільки певного історичного, але й світоглядного періоду, а також має на увазі зміну підходів у науковому пізнанні, перегляд орієнтирів в соціально-політичній практиці і т.д., тобто за допомогою цієї приставки робиться спроба вичерпно охопити весь соціокультурний простір. Тоді теорія постіндустріалізму перетворюється на соціологічну доктрину, яка виражає постмодерністський світогляд і допомагає розібратися в культурі постмодернізму.

Постмодернізм намагається осмислити технологічний характер сучасності, визнаючи, що в основі зміни статусу знання і виникнення особливого постмодерністського світогляду та світосприйняття лежать процеси всеохоплюючої інформації і прагнення вирватися з тісних оков стандартизації та однаковості, до яких призвів на стадії свого завершення період модернізму. Спробою піти від епохи Нового часу в другій половині ХХ століття став поступовий перехід від масового характеру виробництва до дрібносерійного, що, по суті, вело від стандартизації, яка перетворювала суспільство в тотальність, перемагала конкретну особистість, до різноманітності в житті і до руйнування примату загального над окремим, єдиного над множинним у філософії. Тим самим наслідки демасифікації виробництва проникають в усі галузі життєдіяльності людей і носять глобальний характер. Як зазначав Е. Тоффлер, «у все більшій мірі люди усвідомлюють, що навколо нас формується нова культура ... Це нові установки по відношенню до праці, статі, нації, дозволу, авторитетів і так далі». [4]

Ця нова культура є культурою постмодерну, яка «незворотньо плюралістична», оскільки має справу не з реальністю природного або технічного світу, а з реальністю світу знаків – текстів культури. Д. Белл зазначав, що, якщо в доіндустріальних суспільствах життя представляло, перш за все, гру з природою, і дійсністю для людей був природний світ; якщо в індустріальних суспільствах люди-виробники товарів існують за правилами гри з виробленою ними природою, і дійсністю для людей є технічний світ; то в постіндустріальному суспільстві, яке концентрує увагу на послугах, люди грають з людьми, і дійсністю в ньому стає «виключно соціальний світ, без природи та речей, апробований швидше взаємним усвідомленням людей, ніж зовнішньою реальністю». Останньому типу суспільства властива орієнтація на самореалізацію і насолоду, «диверсивність» і різноманітність, що повністю відповідає культурі і суспільству постмодерну, бо «радикальний плюралізм і неминуча гетерогенність, різноманіття різних парадигм – те, що сповідує культурний постмодернізм, – є принципом постмодерного суспільства в цілому, оскільки воно характеризується множинністю конфліктуючих і непеєднємих критеріїв». [5]

Сказане дозволяє зробити висновок про взаємозалежність між постмодерністською соціокультурною ситуацією і відповідним їй світоглядом. Це особливо важливо, тому що, як зазначав А. Гідденс, «контури нинішнього світу, який може бути позначений як постмодерністський, дуже відрізняються від тих, які були в період модернізму». [6] Музична ж субкультура народжена і є складовою цього світу – суспільства, що здійснює перехід від індустріально-розвиненої стадії до постіндустріалізму.

Постіндустріальне суспільство, або суспільство «третьої хвилі», на відміну від індустріального, націленого на максимальну одноманітність, стандартизацію, уніфікацію, спирається на принципово іншу технологію, яка прагне забезпечити соціокультурне різноманіття. Причому прагнення до різноманітності переростає в свого роду фундаментальну основу постіндустріального суспільства, на яку спираються практично всі складові соціокультурної системи, в тому числі й музична культура.

Переорієнтація суспільства з однаковості на різноманітність має наслідки, які проявляються у визнанні рівноцінності, однозначності, одночасного рівноправного співіснування різних предметів,

товарів, послуг, професій, явищ, позицій, думок, стилів життя і т.д. В результаті характерним для світосприйняття постіндустріального суспільства стає принцип плюралізму, що яскраво проявляється в музичній субкультурі.

Постіндустріальні різноманітність і плюралізм, які роблять нормою рівноцінність і рівноправність, неминуче призводять до заперечення наявності будь-якого центру і периферійних шарів. У постіндустріальному суспільстві немає і не може бути одного єдиного центру, що обертає навколо себе все соціокультурне життя. Це гранично мобільне суспільство, для якого характерна «мозаїчність», перманентна зміна центрів тяжіння і рухливість зв'язків і залежностей.

Постіндустріальна децентрація суспільства має на увазі неможливість характерних для епохи модернізму моделювання соціокультурного простору як об'єкта адміністрування з начальницького кабінету, беззаперечної слухняності і узгодженості дій. Ці принципи і принцип єдиноначальності зберігаються лише в армії. Централізована діяльність підприємств-гігантів поступається місцем «діяльності в малих творчих групах – лабораторіях, експериментальних цехах, пошукових колективах, які динамічно змінюють завдання і зміст своєї цілісності і замкнутості. Зникає насильний і жорстокий розподіл працівників у різних точках «системи машин і механізмів». Вирішальною сферою діяльності людини виявляється діяльність, яка направлена на можливість діяльності, – робота над зміною себе». [7]

Найяскравішим символом децентрації постіндустріальних суспільств є невіддільний ніякої цензурі Інтернет і новітні електронні технології. Завдяки винаходу і стрімкому входженню в життя Інтернету користувачі отримали практично повну свободу самостійного отримання і відбору необхідної їм інформації, обмежену лише ресурсами самого Інтернету; а супутникове телебачення не тільки дозволяє виробляти трансляцію на величезні відстані, але й дозволяє власнику приймальних пристроїв вибирати, що він дійсно хоче подивитися.

Принцип децентралізації в постіндустріальних суспільствах не потрібно ототожнювати з анархією, оскільки він має на увазі лише відсутність єдиного керівного центру, єдиноначальності, а не відсутність влади як такої або морально-етичних норм, що стримують. Поряд з процесом децентралізації в подібних суспільствах йдуть і процеси інтеграції, в протилежному випадку вони б просто розпалися. Але постіндустріальна інтеграція – особлива, бо не передбачає панування єдиного центру, що підпорядковує собі і нав'язує свою волю. Мета такої інтеграції – можливість координації, що дозволяє успішно функціонувати і розвиватися і суспільству в цілому і його складовим, оскільки враховуються їх самотність та індивідуальні особливості.

Такий стан справ призводить до того, що штучний індустріальний «моноліт», зовні залишаючись якоюсь цілісністю, внутрішньо фрагментувався, розсипався у постіндустріалізмі на безліч окремих складових, в якому ціле не панує над складовими. Ця фрагментація зачепила всі сфери життя сучасної постіндустріальної людини і надала їй свободу соціальної (і горизонтальної, і вертикальної) мобільності. А в поєднанні з ліквідацією пріоритетів і універсальї фрагментарність не без допомоги телебачення обернулася для людини «кліповою» свідомістю, для якої характерні стислість, поверхневність, непродуманість висновків, відхід від загальнозначущих і перманентно відтворюємих схем мислення, перескакування з однієї думки на іншу, але часом і яскравість, оригінальність, привабливість.

Все вищезазначене підтверджує, що конституювання музичної субкультури як соціального феномену було підготовлено розвитком індустріальних суспільств і сталося на початку переходу індустріально-розвинутих суспільств до постіндустріалізму. Масове суспільство як характеристика індустріально-розвинутої цивілізації, уніфікувало соціальне життя, підготувала людині не тільки стандартизоване, однакове існування, але й одноманітну сутність. У відповідь на це культурою був знайдений своєрідний механізм самозбереження, відходу від згубної однаковості масовою культурою – музична субкультура. Музичну субкультуру не тільки потрібно, але й необхідно досліджувати, застосовуючи методологію постмодернізму, оскільки дана субкультура є елементом постмодерністської ситуації.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Данилевский Н. Я. Россия и Европа: Взгляд на культурные и политические отношения Славянского мира к Германо-Романскому – Николай Яковлевич Данилевский. – СПб, 2002. – 118 с.

2. Гумилев Л.Н. Этногенез и биосфера Земли – Лев Николаевич Гумилёв. – М., 2004. – 300 с.
3. Белл Д. Социальные рамки информационного общества // Новая технократическая волна на Западе: статьи / Дэниэл Белл. – М., 1998. – С. 330-342.
4. Тоффлер Э. Будущее труда. // Новая технократическая волна на Западе: статьи / Элвин Тоффлер. – М., 2006. – с. 258.
5. Welsch W. Unsere postmoderne Moderne. – Weinheim, 2001. – p. 124.
6. Giddens A. The Consequences of Modernity. – NY., 2009. – p. 75.
7. Библер В. С. От наукоучения – к логике культуры. (Два философских введения в двадцать первый век). / Владимир Соломонович Библер. – М., 2001. – с. 330.
8. Крапивенский С.Э. Социальная философия / Крапивенский Соломон Элиазарович. – М.: Владос, 2005, стр. 171.
9. Момджян К.Х. Рефлексивные парадигмы в социальной теории Маркса / Карен Хачикович Момджян. – М.: Владос, 2006, с. 123.
10. Левікова С.І. Феномен молодіжної субкультури: соціально-філософський аспект: дис. на здобуття вченого ступеню доктора філос. наук: спец. 09.00.11 / Левікова Світлана Ігорівна. – М., 2002. – 358 с.

SUMMARY

In the article the socio-philosophical and historical basis for the formation of musical subculture. Describes the contemporary cultural situation of postmodernism, the role and the role of music subcultures.

О. П. МАСЮК

МЕТОДОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ ДОСЛІДЖЕННЯ СОЦІАЛЬНИХ СПОДІВАНЬ

Складність відтворення цілісної методологічної бази роботи полягає у вибірковості феномену сподівання, яка робить його як об'єктом дослідження, так і формою пізнавальної активності. Цей феномен одночасно виступає і відбитком людської самоорганізації, і футурологічною картиною життя людини, і унікальним проявом суспільного простору. Окреслення сукупності методологічних підходів дослідження вказаного різновиду формування соціальної перспективи є актуальним напрямком наукової роботи.

Соціальне сподівання є унікальною формою осмислення та перетворення майбутнього. Воно включає в себе додавання власної «перлини мрій» в загальну картину потенційного співіснування. Оцінка перспективи життя проводиться в межах темпоральних координат і набутого досвіду. В процесі подібного конструювання відбувається не тільки пасивний опис майбутнього, а й наближення його до суб'єктивно ідеального стану, що бажає отримати «творець сподівання». Аналіз універсальних інструментів визначення перспективи життя додатково підвищує цінність вказаної роботи.

Складність і багатовекторність феномену сподівання вимагає застосування комплексу підходів для його дослідження. Взаємодія «індивідуальне-колективне» в формуванні сподівання систематизується з використанням доробків Ф. Енгельса [9], В. Леніна [6]. За допомогою здобутків Г. Гегеля [1], І. Канта [3] проводиться аналіз структурних елементів суб'єктивного моделювання перспективи. Зміну сприйняття часу та використання екстраполяції як основи особистих і групових сподівань розглядають Е. Тоффлер [8], Е. Гуссерль [2], О. Князева [4]. Стимулювання реалізації сподівань досліджують в своїх роботах Ж. Нюттен [7] та К. Леві-Строс [5].

Метою цієї наукової розвідки є визначення методологічних напрямків дослідження сподівання як основи симбіозу особистого та групового майбутнього. **До завдань роботи** можна віднести деталізацію механізму реалізації вказаного феномену та систематизацію інструменти його вивчення.

Основоположне місце в дослідницькій базі цієї наукової роботи займає діалектичний підхід. Генезис сподівання розкривається в процесі взаємодії різних за змістом форм осягнення майбутнього. Спади та підйоми соціальної активності впливають на зміну сподівань в бік